

Михайло НЕМОВ*

Висування кандидатів до рад депутатів трудящих різного рівня в УРСР як один із методів контролю за українським суспільством (друга половина 1950-х – 1980-х рр.)

У статті автор досліджував процес висування кандидатів до Рад УРСР в другій половині 1950-х – 1980-х рр. Акцентовувалася увага на ролі місцевих комітетів КПРС–КПУ у визначенні критеріїв для кандидатів у депутати, їх підборі та участі у виборчій кампанії.

Ключові слова: кандидат у депутати, виборчі кампанії, місцеві Ради, ідеологія виборчої кампанії.

Концептуальним чинником розвитку радянського виборчого права виступала теза В. Леніна про неприйнятність парламентаризму як моделі організації політичної влади. Тому впродовж тривалого часу в радянській державі відбувалася лише імітація виборчих процедур. Жорстка владна вертикаль передбачала призначення лише довірених людей на відповідальні посади. У цій ситуації особиста відданість частіше переважала професійні якості. Однак наявність кількох угруповань у Комуністичній партії, інтереси яких визначалися у відповідності до вподобань їх політичних лідерів, поступово руйнувала монолітність партії загалом, створювала передумови для масштабної критики опонентів, що зазнали поразки. Виборчі процедури в такій ситуації часто використовувалися

* Немов М.М. — член правління Національної спілки краєзнавців України.

лися для перерозподілу владних повноважень на місцях на користь певних бюрократичних угруповань у партії.

Прогресивна роль комуністів у суспільно-політичних перетвореннях, що мала забезпечуватися через відповідне спрямування проведення виборчих кампаній, у творах авторів радянської доби часто доводилася на прикладі «радянізації» західноукраїнських областей. Так, роботу комуністів у радянських органах Закарпаття у 1946–1950 рр. досліджував І. Г. Шершун, який прагнув довести, що обрання до складу рад великої кількості комуністів демонструвало відданість трудящих ідеям партії¹. Роль жінок у формуванні міських, районних і сільських партійних, радянських і господарських органів західних областей УРСР у 1946–1955 рр. досліджувалася Ю. М. Трофим'як². Труднощів підготовки та розміщення радянських керівників на території західноукраїнських областей торкався у працях Й. Д. Черниш, пояснюючи їх, у першу чергу, опором «українських буржуазних націоналістів»³. Фактично вчені прагнули обґрунтувати необхідність переміщення на західноукраїнські території значної кількості комуністів з інших регіонів держави та прикрасити їхню роль у проведенні процесу «радянізації». А негативні явища цього процесу завуальовувалися твердженнями про шкідливий вплив на суспільство культу особи. У працях вітчизняних вчених помітним було прагнення продемонструвати єдність партії та народу у роки відбудови народного господарства та підкреслити виключну роль комуністів у цьому процесі, яка за-

¹ Шершун І.Г. Втілення ленінських ідей державного будівництва на Закарпатті (1946–1950 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 52. – К., 1972. – С. 92–99.

² Трофим'як Ю.М. Добір і виховання керівних кадрів з активу жінок: (На матеріалах західних областей УРСР, 1946–1955 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1970. – Вип. 37. – С. 123–130.

³ Черниш Й.Д. КП України — організатор перемоги колгоспного ладу в західних областях УРСР // Наук. праці з історії КПРС. – К., 1976. – Вип. 17.– С. 102–114; Черныш И.Д. Осуществление ленинского кооперативного плана в западных областях УССР // Науч. труды по истории КПСС. – К., 1980. – Вып. 106. – С. 114–118.

безпечувалася збільшенням кількості комуністів у радах. Помітним також було бажання довести безумовну необхідність збільшення числа комуністів на виробництві для забезпечення повного виконання рішень вищих партійних органів за умови закріплення за ними ключових посад на підприємствах, в установах та організаціях.

На відміну від творів, написаних у період правління М. С. Хрущова, праці другої половини 1960-х – 1980-х рр. характеризувалися посиленням критичних зауважень на адресу розширення кількості депутатів радянських органів у період «відлиги». Автори робили спроби подати більш-менш об'єктивну картину проведення виборів до Рад, проте не досліджували фактичного стану безправності місцевих органів влади, а тому навіть найкращі рекомендації по вдосконаленню діяльності радянських органів не могли бути втіленими на практиці в умовах панування адміністративно-командної системи.

Публікації другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. характеризувалися певним зростанням інтересу дослідників до вивчення діяльності рад, але успішність проведення виборчих кампаній пов'язувалася із підтримкою широкими верствами населення політики вищого керівництва держави. Ці мотиви представлені у працях О. М. Зленка, О. І. Лимаренка, К. Є. Федонюка, П. О. Власкіна⁴, які позитивно оцінювали тенденцію на зростання впливу партії у радах на противагу необхідності зростання ролі Рад як органів народовладдя. Безальтернативність виборів і запланованість їх результатів розглядалася як нормальне явище і пояснювалася необхідністю збереження партійного керівництва суспільством. Однак, автори практично не зверталися до механізму підбору кандидатів у депутати всіх рівнів. Тому метою цього дослідження стало — вивчення впливу партійних комітетів на висунення кандидатів у депутати Рад всіх рівнів як форми контролю за українським суспільством.

⁴ *Власкін П.О.* До питання про роботу партійних організацій України з кадрами місцевих Рад (1959–1964) // Укр. істор. журн. – 1966. – С. 56–64; *Федонюк К.Є., Лимаренко О.І.* Місцеві Ради — організація народовладдя. – Львів, 1968.

Право висувати кандидатів в депутати, згідно виборчого законодавства СРЧСР–УРСР отримали місцеві організації Комуністичної партії Радянського Союзу, професійні спілки, Всесоюзна Ленінська Спілка молоді, кооперативи та інші громадські організації, трудові колективи, а також збори військовослужбовців в військових частинах. Законодавчо виключне право комуністичних структур на висування кандидатів в депутати не було закріплено. Однак, оскільки в умовах єдності радянського суспільства всі кандидати в депутати виступали з єдиною програмою, то висування та реєстрація двох і більше кандидатів не мало соціальної та політичної потреби. Одна особа могла одночасно обиратися депутатом декількох Рад, однак варто зазначити, що така практика не була поширеною. Лише у 1979 р. новий Закон «Про вибори народних депутатів» закріпив, що громадянин не може, як правило, бути обраним більше як до двох рад народних депутатів⁵.

Реально списки майбутніх кандидатів у депутати починали формуватися впродовж періоду, який охоплював від року до півроку до запланованого часу проведення виборів. До складу депутатів обласної Ради обов'язково обирався голова діючого облвиконкому, його перший та другий заступники. У окремих випадках замість нього до виборчих списків включали прізвище осіб, які у майбутньому мала зайняти ці посади⁶. Крім того, до складу Ради планувалося обрання начальників провідних обласних управлінь, зокрема, освіти, промисловості та сільського господарства, голів відділів охорони здоров'я та соціального забезпечення⁷.

Такий порядок сприяв забезпеченню сталості розвитку партійно-радянської системи управління за кількома напрямками. Перш за все, у складі Ради були представлені вищі пар-

⁵ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про вибори до місцевих рад народних депутатів Української РСР». Прийнятий на десятій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. – К: Політвидав, 1981. – С. 10.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 5305, арк. 245.

⁷ Там само, спр. 3352, арк. 81.

тійні функціонери, які відповідали за розвиток найбільш важливих галузей виробництва та культури. Отримуючи вказівки «по партійній лінії», вони сприяли прийняттю Радами відповідних рішень на місцевому рівні. Це прийняття відбувалося в умовах, коли переважна більшість депутатів Ради були в тій чи іншій мірі підлеглими місцевого партійного керівництва або безпосередньо працювали також і у партійних органах. Виконання рішень правлячої партії в рамках партійної дисципліни, як правило, не виходило за межі міжвідомчої субординації, а їх підготовка передбачала попереднє обговорення між особами, що були зацікавлені у втіленні рішення в життя та можливими його опонентами. Таким чином, перипетії під килимової боротьби у лавах партії не виносилися на загальне обговорення, що перетворювало депутатів на статистів, які мали своєчасно проголосувати за заздалегідь підготовлені рішення.

З іншого боку, в системі відбору кандидатів до складу Рад закладалося протиріччя. Адже не вирішувалися чимало проблемних питань місцевого значення, які пов'язувалися із економічним та етносоціальним розвитком. Частина з них не перебувала у сфері інтересів вищих ешелонів влади або ж вони протестували проти їх вирішення. В УРСР, зокрема, проблема повернення кримськотатарського народу до місць свого постійного проживання, створення виробництв із замкнутим циклом. Цю тезу підтверджувала практика прийняття рішень місцевими Радами в умовах послаблення тиску системи вже впродовж років «перебудови», коли саме Ради стали ініціаторами розгляду багатьох проблемних питань.

Відбір кандидатів у депутати на рубежі 1950-х рр., який проводився в межах відповідної кадрової політики, певною мірою мав свої особливості у порівнянні із наступними роками. У цей час, за висловом В. Юрчука, до складу партійних та радянських органів могли потрапити особи, які не пройшли достатньої школи ідейного виховання порівняно із старшим поколінням мешканців СРСР. Вчений наголошував на посиленні ідеологічного тиску політичних супротивників СРСР, успішному впливові буржуазної ідеології на тимчасо-

во окупованій території⁸. Отже, вищі та місцеві керівники партійно-державних органів вважали за необхідне посилення уваги партійних органів по перешкоджанню обранню до складу рад осіб, які були на окупованій нацистами території. Якщо була потреба у обрані такої людини, то ретельно перевірялися всі деталі життя кандидата в депутати, якщо він перебував на окупованій території. Можливо саме тому серед архівних матеріалів найбільш детально представлена документація, що стосувалася організації та проведення перших двох повоєнних виборів у 1947 та 1950 рр. Тоді особливо ретельно організаційно-технічні питання виборів розглядалися на засіданнях обкомів із прискіпливим аналізом ситуації та визначенням можливих ризиків і зберігалися у вигляді окремих справ по кожному засіданню. До ризиків відносилася, наприклад, можливість зриву виборів через недостатню підготовку матеріальної бази та внаслідок посилення абсентеїзму⁹.

Впродовж 1950-х – першої половини 1980-х рр. увага партійних органів до забезпечення проведення виборчих кампаній певною мірою була зменшена. Вироблені критерії підбору кандидатур залишалися незмінними, а можливість зриву виборчих кампаній суттєво скоротилася, в тому числі й за рахунок посилення контролю за суспільними настроями з боку органів держбезпеки.

У документах зафіксовано якісні критерії підбору кандидатів у депутати. Так, до обласних рад рекомендувалося обирати секретарів обкомів, завідуючих відділами обкомів, секретарів міськкомів та райкомів, голів та заступників облвиконкомів, секретарів та завідувачів відділами облвиконкомів, голів та секретарів райвиконкомів, голів сільських рад, директорів промислових підприємств, директорів радгоспів, МТС та голів колгоспів. Крім того, зверталася увага на можливість вису-

⁸ Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1949–1952 рр.) – К., 1965. – С. 149–150.

⁹ Див. напр.: Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО), ф. Р-1335, оп. 18, спр. 144; спр. 224; Державний архів Херсонської області, ф. Р-1979, оп. 6, спр. 151.

нення кандидатур передових бригадирів, ланкових та завідуючих фермами. До складу обласних Рад також могли бути обрані лікарі, вчителі, наукові працівники, військовослужбовці, працівники КДБ, МВС та судово-прокурорських органів, редактори газет, профспілкові працівники. Причому, варто наголосити, що рівень їх освіти практично не брався до уваги. Уважно придивлялися до послужного списку із вивченням особливостей біографії для формування уявлень про рівень відданості особи «справі побудови комунізму»¹⁰.

Варто вказати на те, що саме критерії підбору майбутніх депутатів відводили більшості з них роль статистів, оскільки рівень політичної освіти переважної більшості з них залишався низьким. Політична свідомість багатьох депутатів не виходила поза межі буденного рівня, а її теоретичний рівень мали лише одиниці. Тому прийняття рішень відбувалося шляхом закулісних переговорів, а не через відкрите обговорення на засіданнях.

Підбір кандидатів у депутати здійснювався у обласних комітетах КПУ відповідно до списку рекомендованих посад, що визначався рішенням ЦК КПУ. На рівні області могли бути внесені зміни чи доповнення до списків осіб, рекомендованих до участі у виборах на підставі особистих та ділових якостей. ЦК КПУ регулював склад списків вже на основі соціально-демографічних характеристик бажаного кандидата¹¹.

Під час підготовки до виборів в 1950 р. створювався лише загальний список якісного складу всіх обласних рад УРСР з зазначенням трьох категорій — робітники, селяни та службовці. У практику підготовки списків кандидатів поступово було внесено так звані «чорні списки» осіб, яких не бажано було висувати на посаду депутата повторно. Причинами для цього було недбале ставлення до виконання службових обов'язків, в тому числі й занадто не виважене ставлення до підлеглих, а також пияцтво, подружні зради та, рідше, розпуста. У окремих випадках до такого списку можна було потрапити

¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 3352, арк. 31.

¹¹ Там само, спр. 3353, арк. 29; спр. 3357, арк. 215; спр. 5305, арк. 45.

через виявлення органами держбезпеки родичів, що постійно проживали за кордоном¹².

Загальні критерії підбору кандидатів у депутати були наступними: відсутність притягнення до кримінальної відповідальності чи засуджених родичів, чи таких, які постійно проживали за кордоном. Кандидат не повинен був мати стягнень за місцем роботи.

У 1960-х рр. в інформації щодо майбутнього складу Рад виділялися лише категорії робітників, колгоспників та службовців. Протягом 1970-х рр. обкоми у доповідних записках наводили кількісні та відсоткові показники кількості робітників, колгоспників, жінок, безпартійних, осіб, віком до 24 років, осіб, віком 25–29 років, членів ВЛКСМ¹³.

Дані про якісний склад майбутніх кандидатів, які надходили до ЦК КПУ, залишалися безособовими. Показників дотримувалися стосовно кількості та співвідношення робітників, селян та службовців, а також жінок і чоловіків. У абсолютній більшості випадків дві третини депутатів Рад будь-якого рівня мали становити робітники і селяни. Іншу частину склали представники партійної номенклатури, радянські працівники та представники інтелектуальної праці¹⁴.

Попри розуміння факту існування тотального контролю партійних органів за проведенням виборчих кампаній до Рад, досить ускладненою залишається оцінка соціального складу категорії «службовці». Документи, присвячені висвітленню соціального складу Рад не дають можливості оцінити представництво в Радах партійних та радянських працівників, працівників силових та правоохоронних структур, працівників освіти та культури, оскільки всі вони об'єднувалися в категорію «службовці». До представників партійних структур відносилися секретарі комітетів КПУ різних рівнів, включаючи секретарів партосередків на підприємствах. Категорія силових та правоохоронних структур включала керівний

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 5305, арк. 45–51.

¹³ ДАЗО, ф. Р-1335, оп. 18, спр. 224, арк. 54; спр. 642, арк. 23, 34.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 623, арк. 13.

склад судових органів та прокуратури, органів державної безпеки. Також сюди включалися керівники відділів юстиції та управлінь МВС при облвиконкомах, оскільки фактично і функціонально вони були значно більш пов'язані з відповідними вищестоящими органами, аніж із структурами місцевої виконавчої влади. До даної категорії також умовно були включені військовослужбовці¹⁵.

Широке представництво жінок-депутатів в Радах не відзеркалювало реальної ролі жінки в суспільно-політичному житті, а значною мірою штучно підтримувалося рознарядками вищих партійних і державних органів — своєрідними, не закріпленими в законі квотами, що коливалися в межах 30 відсотків. Але роль їх була суто формальна: висловлювати одностайну підтримку політики партії.

Можна припустити, що визначення кількості жінок у радянських органах виходило із демографічної ситуації, що склалася після завершення бойових дій в роки другої світової війни. Значні втрати серед чоловічого населення призвели до збільшення числа жінок у радах. Частково підтверджує це припущення той факт, що вже на рубежі 1990-х рр. представництво жінок у цих органах поступово зменшилося. Зазначаючи малий відсоток жінок серед депутатів Верховної Ради України, деякі автори намагаються роздивитися своєрідну «компенсацію» у тому, що важливим чинником розвитку демократичного суспільства є надання населенню можливості вирішувати питання повсякденного життя через органи місцевого самоврядування, які є найбільш близькі до населення. А там відсоток обраних жінок — набагато більший, ніж на вищому рівні¹⁶. Але при цьому не наголошується на реальній

¹⁵ Молдавська Т.І. Обласні ради депутатів у системі владних відносин радянського суспільства у 1947–1990 рр.: (На прикладі південних областей УРСР). – Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2010. – С. 96.

¹⁶ Верес К.М. Участь жінок України в суспільно-політичних процесах в умовах незалежності // Українське суспільство. Друга половина ХХ століття. Історія та сучасність. – К.: Ін-т історії НАН України, 2002. – С. 242.

наповненості владних повноважень і можливості здійснення прийнятих рішень. Причому, недоцільно вести мову про цілеспрямовану гендерну політику. Справа полягає у здатності виконувати управлінські обов'язки.

Число депутатів в Радах досліджуваного періоду коливалось від 70 до 350 осіб, що залежало від змін положень про вибори, які регламентували кількість депутатів залежно від кількості населення адміністративної одиниці. Процеси зміни меж адміністративних одиниць призводили до відповідних змін у кількості депутатів. Незмінним залишалися лише пропорції представництва окремих категорій населення¹⁷.

Загальна кількість виборців з 1947 р. по 1985 р. збільшилася в 1,6 рази — від 21,5 млн. до 36,5 млн. осіб. Збільшувалася і загальна чисельність депутатів. Якщо кількість депутатів Верховної Ради 2–8 скликань становила в межах 415–469 осіб, то в 9–10 скликаннях їх чисельність зросла до 570–650 осіб. Загалом же їх кількість зросла з 1947 по 1985-й рр. на 235 осіб, або в 1,5 рази. Причому чисельність депутатів зростала більш прискореними темпами порівняно із зростанням — чисельності населення.

Віковий ценз переважної кількості депутатів становив 30–40 років. Проте поступово кількість таких обранців зменшувалася. За даними згадуваних донецьких учених чисельність депутатів Верховної Ради 2–10-го скликань 30–39-річного віку скоротилася з 29,8% до 15,5%, або на 14,3%, 40–49 років з 46,9% до 30,9%, або на 16%. Поповнення молоддю було незначним, її частка у Верховній Раді УРСР зростала з кожним новим скликанням менше, ніж на один відсоток. Водночас з 2-го по 10-е скликання з 13,3% до 38,3%, або на 24,8%, зросла кількість депутатів, яким було за 50 років. Депутатський корпус кожного скликання зазнавав більшого чи меншого онов-

¹⁷ Положення про вибори до обласних, районних, міських, сільських і селищних Ради депутатів трудящих. Затвердженне Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 3 жовтня 1950 р. Зі змінами, внесеними Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12 липня 1951 р. – К.: Київ. кн. фабрика, 1951.

лення. Зокрема, у Верховній Раді 2-го скликання новообрані депутати становили понад 85%. У наступні скликання в середньому вперше обиралися 50–60% депутатів¹⁸.

Аналіз документів щодо організації та проведення виборів свідчить про суттєве спрощення порядку висунення потрібних правлячій партії осіб кандидатами у депутати через відповідні дії трудових колективів, коли рішення приймалося формально на зборах із завчасно підготовленим порядком розгляду питань. У період 1947–1950-х рр. повторно депутатські мандати отримували переважно представники робітників та селян. У 1970–1980-х рр. спостерігається тенденція до повторного обрання переважно представників владних структур. Радянське законодавство не регламентувало кількості присутніх на зборах, яка б вважалася достатньою для висунення кандидата у народні депутати. У той же час документи свідчать про непоодинокі випадки відмов трудових колективів підтримати висунення певних кандидатів, які своєю поведінкою протиставляли себе іншим працівникам¹⁹.

Сталість законодавчої бази та певна прогнозованість підбору кандидатур на посади депутатів створювали небезпеку формалізації у роботі радянських органів. Цей аспект політичної підготовки виборчих кампаній можна розглядати у двох аспектах з точки зору забезпечення сталості радянської системи. З одного боку, високий рівень визначеності законодавства щодо проведення виборів забезпечував посилення впливу партії на місцях шляхом висунення і підтримки вигідних кандидатів, а з іншого ця визначеність формувала у населення певною мірою скептичне ставлення до радянських органів, як установ повністю підпорядкованих партійним структурам.

Непрозорість процесу підбору кандидатів у депутати перетворилася на норму у радянському суспільстві, коли більшість покірливо сприймала всі рішення, які спускалися «з гори», а факт висунення підкреслював особливу «довіру» пар-

¹⁸ Кравченко В., Титаренко Ю. Державотворення в Україні: Історія та сучасність. – Донецьк, 1998. – С. 17–19.

¹⁹ ДАЗО, ф.Р-1335, оп. 18, спр. 487, арк. 57.

тії до певної людини²⁰. В 1950-х рр. ЦК КПУ розсилав по обласних комітетах КПУ списки щодо бажаного якісного складу обласних рад, куди включалися такі характеристики, як посада або рід занять, вік, стать, партійність. Поіменні списки коригувалися вкрай рідко, у виключних випадках. Зазвичай, це робилося з метою не допустити в обласні Ради депутатами осіб, що проявили себе як неактивні, малоініціативні, або посадовців обласного та районного рівнів, що допускали зловживання, або не справлялися з посадовими обов'язками.

Тут також можна стверджувати про те, що поле радянського законодавства забезпечувало можливість для проведення «підклимною» боротьби між різними родинно-земляцькими угрупованнями в партії в рамках здійснення кадрової політики. Існування можливості висунення «своїх» кандидатів від виробничих колективів та збереження пропорційності представництва від різних регіонів забезпечувало можливість реалізації владних та кадрових інтересів для клік та різного роду угруповань у партійному середовищі. Підтвердженням подібних суджень можуть стати архівні матеріали, в яких фіксувалися спроби партійних відділів «просунути» певних кандидатів без згоди та відома трудового колективу, де вони працювали. У випадку виявлення таких порушень на вищому рівні висунута таким чином особа назавжди втрачала можливість стати депутатом²¹.

Практика бездумного розпорядження власним голосом під час голосування у раді ставала звичною «платою» за висунення на депутатську посаду. Ручне керування волевиявленням відбувалося «зверху» — з місцевого комітету партії, а тому часто розглядалося у якості вияву вираженої державної політики²².

²⁰ Рукописний відділ Запорізького відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (далі – РВ ЗВІУАД), ф. 8, оп. 12, спр. 66, арк. 1; спр. 103, арк. 10.

²¹ ДАЗО, ф. Р-1335, оп. 18, спр. 487, арк. 57.

²² РВ ЗВІУАД, ф. 8, оп. 12, спр. 89, арк. 16; спр. 94, арк. 7; спр. 36, арк. 8; оп. 5, спр. 201, арк. 16.

Водночас регіональні еліти виступали у якості чинника розмивання монолітності пануючої партії. Виходячи зі своїх вузько корпоративних інтересів, їх представники виступали захисниками місцевих інтересів. У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється факт існування наприклад «української політичної еліти». Її представники допомогли отримати найвищу посаду у державі М. С. Хрущову, а пізніше у власних інтересах сприяли позбавленню його влади. Кадрові переміщення для радянських лідерів ставали одним із засобів підвищення свого впливу на місцях, а система виборів дозволяла впродовж визначеного у законодавстві часу вжити активних дій до забезпечення кадрових ротацій.

С. В. Кульчицький зазначав, що з перемогою М. Хрущова українська політична еліта діставала істотну перевагу над управлінською елітою інших регіонів країни. Адже кадри, які новий вождь знав особисто і міг покласти на них, походили здебільшого з України. В Москву злітали на високі посади українські діячі. За законами номенклатури, кожний з них тягнув «своїх»²³.

Можна також стверджувати, що на процес організації виборчих кампаній на місцях певний вплив справила практика М. С. Хрущова переставляти кадри з місця та місце з метою уникнення їх соціалізації та зменшення рівня корупції. У цей час на перше місце висувалися представники господарсько-управлінського апарату на противагу функціонерам партійної і радянської номенклатури²⁴.

М. С. Хрущов примусив XXII з'їзд КПРС схвалити зміни в статуті партії, згідно з якими на кожних чергових виборах

²³ *Кульчицький С.В.* Спроби реформ (1956–1964) / С. В. Кульчицький // Укр. істор. журн. – 1998. – № 2. – С. 111–112.

²⁴ *Мохов В.П.* Региональная политическая элита России (1945–1991 гг.): Монография / В. П. Мохов – Пермь: Перм. кн. изд-во, 2003. – С. 91; *Його ж.* Номенклатурная организация власти: функциональные пределы. / В. П. Мохов // Наукові праці істор. ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – С. 48.

склад ЦК і його президії мав оновлюватися не менше як на чверть, ЦК компартій союзних республік, крайкомів і обкомів — на третину, окружкомів, міськкомів і райкомів — на половину. При цьому члени керівних парторганів повинні були обиратися не більше як на три скликання підряд.

Наступним кроком у лібералізації політичної системи країни мала стати третя Конституція СРСР, розробка якої розпочалася у квітні 1962 р., коли сесія Верховної Ради СРСР затвердила склад відповідної комісії. Впродовж дворічної роботи комісії було внесено ряд змістовних пропозицій, спрямованих на розвиток демократичних начал у політичному житті країни. Зокрема, головним напрямком розвитку політичної системи визначалось розгортання демократії.

В документі була детально викладена система функціонування рад усіх рівнів. Як реальний центр влади поставала Верховна Рада СРСР. Більш широкими повноваженнями для впливу на державне і культурне життя мали бути наділені виконавчі комітети, постійні комісії рад. Новаційно виглядали положення про обов'язкову ротацію кадрів керівних партійних і радянських працівників після перебування на відповідних посадах протягом трьох термінів підряд. У проекті називались нові громадсько-політичні інститути та інструменти впливу: система народного контролю, звітність державних діячів перед населенням, всенародне обговорення найважливіших законопроектів, галузеві наради трудящих та ін. Передбачалась ротація депутатського корпусу, регламентація діяльності сесій. Проект надавав союзним республікам право налагоджувати не лише економічні і культурні, а й дипломатичні стосунки з зарубіжними країнами, мати республіканські військові формування. У нову Конституцію мали ввійти статті про особисту власність громадян і особисте підсобне господарство колгоспників, про дрібне приватне господарство.

Значна частина цих прогресивних пропозицій не увійшли в остаточний проект Конституції, який обговорювався влітку 1964 р. Тобто, консервативні тенденції запроєктовані впливовою вищою та місцевою партійною елітою перемог-

ли. У проекті домінуючим залишалося положення про керівну і спрямовуючу роль КПРС і зростання її ролі в ході будівництва комунізму; про марксизм-ленінізм як ідеологічну основу суспільного і державного ладу СРСР та ін.

Така ситуація спричинила ряд заходів по «самозахисту» партійних та радянських працівників, які виражалися у прагненні «протягнути своїх» кандидатів на повторний термін для посилення власних позицій у Радах. Сформувався своєрідний кодекс місцевої номенклатури, який полягав у взаємному захисті інтересів її представників²⁵.

Слід зазначити, що цей захист супроводжувався прагненням уникнути розповсюдження інформації про негідні чи злочинні дії місцевих керівників, у тому числі й зі складу депутатського корпусу. Цю інформацію, як правило прагнули приховати принаймні на рівні району чи області, розглядаючи їх на засіданнях райкомів чи обкомів. Це, у свою чергу не сприяло підвищенню ділових та моральних якостей працівників. Але система віднайшла й спосіб протистояти цьому. Так, уже з середини 1950-х рр., поширилася практика початкового призначення на керівну посаду в управлінських структурах облвиконкому в період між скликаннями, а вже потім — обрання депутатом обласної ради.

У 1950–1960-х рр. оновлення виконавчо-управлінських структур обласних рад кожної каденції складало в середньому 30–40%. Починаючи з середини 1970-х рр., процеси оновлення керівного складу стають ще менш динамічними. Це відбувається на фоні збільшення кількості відділів та управлінь, керівниками яких, зазвичай, призначалися особи, які до того не займали керівних посад в виконавчо-управлінських структурах, тому в 1970-х рр. ці процеси були менш помітними. Однак уже з початку 1980-х рр. і до 1990 р. кадровий склад

²⁵ Белоногов Ю.Г. Конфликты интересов внутри региональной номенклатуры 1960-х годов: к постановке проблемы // *Анналы научной теории развития общества*. Пермь: ПГТУ-ЗУИЭП, 2006. – Вып. 2. – С. 95.

виконавчо-управлінських структур рад депутатів фактично не оновлювався²⁶.

Таким чином, наступ М. С. Хрущова на регіональні управлінські еліти приніс для держави посилення місцевого керівництва, що виразилося у створенні потужних родинно-земляцьких угруповань вже у 1970–1980-х рр., оскільки «хрущовські» норми ліквідували професійний статус партійної кар'єри, що загрожувало стабільності всієї партійної номенклатури. У більшості випадків кількість представників партійної номенклатури становила близько 10% від загального складу ради, що дозволяло здійснювати контроль за прийняттям найбільш важливих рішень. Але підносячи роль та значення так званої радянської інтелігенції часто поза увагою залишався той факт, що певна кількість високоосвічених людей перебувала у статусі партійної номенклатури. Протиставлення радянських інтелектуалів зарубіжним не вичерпувало відповіді на питання про роль інтелігенції у суспільстві²⁷.

Після відсторонення М. С. Хрущова від влади XXIII з'їзд КПРС (березень–квітень 1966 р.) знову перейменував президію ЦК в політбюро, відновив посаду генерального секретаря ЦК і вилучив із статуту обмеження попереднього з'їзду у заміщенні посад. Замість конкретних обмежень декларативно проголошувалася необхідність систематичного оновлення складу парторганів при забезпеченні наступності керівництва. Це об'єктивно сприяло різкому зростанню кар'єризму у лавах партії. Утворювався прошарок комуністів, які перешкоджали просуванню по службовій драбині представникам молоді через страх перед можливістю втратити власну посаду. Вивченням людини, яку планували призначити на керівну посаду, мав займатися колектив²⁸.

²⁶ Молдавська Т.І. Обласні ради депутатів у системі владних відносин радянського суспільства у 1947–1990 рр. – С. 126.

²⁷ Добрускін М.Є. Радянська інтелігенція і націоналістичні фальсифікатори // Укр. істор. журн. – 1974. – № 2. – С. 22–29.

²⁸ Кандренков А.А. Ключевое звено партийного руководства / А. А. Кандренков. – М., 1976.

У результаті планоми́рного проведення виборчих кампаній зазнавав змін національний склад депутатського корпусу, де спостерігалася чітка тенденція зменшення питомої ваги депутатів-українців і збільшення кількості депутатів російської національності. Збільшувалася серед депутатів і кількість представників інших національностей. Практика висунення потрібних людей на депутатські посади створювала передумови для руйнування національних політичних еліт, оскільки перспективні керівники місцевого рівня за сприятливих обставин у радянській системі через деякий час обов'язково перетворювалися на «московську політичну еліту» через відповідну зміну місця роботи.

В статье автор исследовал процесс выдвижения кандидатов в Советы УССР во второй половине 1950-х – 1980-х гг. Акцентировалось внимание на роли местных партийных комитетов КПСС–КПУ в определении критериев для кандидатов депутаты, их подборе и участии в избирательной кампании.

Ключевые слова: кандидат у депутаты, избирательные кампании, местные Советы, идеология избирательной кампании.

The author investigated the process of nomination of candidates to the Soviets of USSR in the second half of 1950–1980s. Focus on the role of local Party committees of the CPSU–CPU in determining the criteria for candidates for Soviets, their selection and participation in the election campaign.

Key words: candidate for deputies, electoral campaigns, local councils, the ideology of the campaign.